

УДК 37.017:331.54]:373.5.011.3-052](045)

FACTORS AND RISKS IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION IN HIGH SCHOOL STUDENTS**ФАКТОРИ ТА РИЗИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ****Бербетс В.В. / Бербец В.В.,***Ph.D., Associate Professor /к. п. н., доцент*

ORCID: 0000-0003-2798-9210

*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Sadova, 2, 20300**Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини,**Умань, Садова, 2, 20300***Yasinska T.M. /Ясінська Т.М.***Deputy director of educational work, teacher of IT**/ заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель інформатики*

ORCID: 0009-0002-6507-2016

*Stavyshchensky Lyceum №2, Stavyshchensk settlement council, Bilotserkiv district,**Kyiv region, Stavishche, str. Serhiy Tsimbala, 53/2, 09400**Ставищенський ліцей №2, Ставищенської селищної ради**Білоцерківського району Київської області,**Ставище, вул. Сергія Цимбала, 53/2, 09400*

Анотація: У статті виокремлено фактори, що впливають на професійне самовизначення учнів старших класів закладів загальної середньої освіти. Дослідженням встановлено, що на формування уявлення про майбутню професію сучасного школяра впливають різні фактори та ризики: це внутрішні (суб'єктивні) та зовнішні (об'єктивні). Також визначено що існує чотири групи ризиків професійного самовизначення: мегаризики, макроризики, мезоризики та мікроризики.

Ключові слова: учні, професійне самовизначення, професія, фактори самовизначення, ризики самовизначення

Вступ.

Візія професії є однією із головних факторів, що впливають на вибір старшокласником майбутньої професії. Вибір професії підлітками є важливим етапом, який може серйозно вплинути на їхнє майбутнє. Підлітки повинні усвідомити свої інтереси і здібності, щоб знайти професію, яка відповідатиме їхнім навичкам і захопленням. Це включає дослідження різних професій, з'ясування вимог і умов роботи, а також участь у стажуваннях або консультації з фахівцями.

Підліткам також варто звернути увагу на ринкові тенденції і вибрати спеціальність, яка відповідає майбутнім вимогам ринку праці. Освітні можливості грають важливу роль, тому потрібно враховувати навчальні програми, які підготують до обраної професії. Сімейний вплив і підтримка також можуть бути значними, тому важливо знайти баланс між очікуваннями родини і власними амбіціями. Особисті цінності, такі як прагнення до допомоги людям, творчий вираз або бажання фінансової стабільності, повинні враховуватися при виборі професії. Підліткам важливо отримувати емоційну підтримку, щоб впоратися зі стресом або невпевненістю.

Зрештою, слід пам'ятати, що ринок праці і інтереси можуть змінюватися з

часом. Гнучкість і готовність до коригування кар'єрних планів можуть бути корисними для адаптації до нових умов і можливостей.

Проблеми мотивації особистісного самовизначення та безперервної самоосвіти, усвідомленого та самостійного вибору учнями майбутньої професійної діяльності, актуалізується як своєчасний та перспективний напрям у роботах наступних авторів: Д. Голланда, В. П. Гусака, О. Ю. Гуріної, А. Є. Десарсі, І. А. Зязюна, В. Ф. Паламарчука, С. В. Рибалко, П. Савіка, Д. Сьюпер та інші.

З огляду на вищезазначене, окреслимо мету статті, яка полягає в класифікації та розкритті сутності факторів ризику у процесі професійного самовизначення учнів закладів загальної середньої освіти.

Основний текст.

Завершуючи шкільне навчання, учні часто не замислюються про своє професійне майбутнє, прислухаючись до порад батьків або рідні. У зв'язку з цим, дослідження факторів і ризиків у формуванні образу майбутньої професії у сучасних школярів є актуальним.

Науковці, такі як М. І. Кучерявий, О. Я. Савченко та Н. І. Поліщук, відзначають, що на формування образу майбутньої професії сучасного школяра впливають різні фактори: зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні).

Гендер, імідж професії в засобах масової інформації та суспільстві, роль найближчого оточення, однолітків та референтних груп, інтернет і соціальні мережі; соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві; фактори престижу та доходу певної професії; фактор змісту і умов праці; роль спеціальних інструментів (таких як професійна орієнтація, діагностика, професійне просвітництво, в тому числі у школі) є факторами зовнішнього впливу [1, с. 112].

До факторів внутрішнього впливу ми відносимо індивідуально-психологічні та особистісні особливості школяра, його схильності та інтереси, цінності, сімейні традиції та особливості, образ професії у свідомості школяра та інше.

При комплексному впливі варто також поділити ці фактори на макрорівневі, проміжний рівень та мікрорівневого впливу. На макрорівні на школяра загалом впливають загальнодержавні, і навіть світові процеси (економічні, політичні події, екологічна та епідеміологічна ситуація, пропаганда та ЗМІ, існуючі в суспільстві стереотипи, процеси глобалізації, інформатизації та цифровізації, загальносвітові тренди тощо).

Зазначимо, що в складі майже кожного фактора будь-якого рівня та категорії може міститися як джерело ризику (у негативному, гальмівному його прояві), так і основа мотивації (стимулу до руху, активності в обраній сфері). Наприклад, сім'я або найближче оточення школяра можуть активно сприяти якісному формуванню уявлень про майбутню професію шляхом розповідей про наявність і особливості тих чи інших професій, відвідуванням днів відкритих дверей університетів та коледжів. Але ця ж група може чинити і негативний вплив на цей процес через байдужість або невтручання у вибір майбутньої професії («роби що хочеш»), нав'язування підлітку думки про одну професію,

обрану батьками і вважаючи її найбільш перспективною для своєї дитини («ти будеш лікарем, вони завжди потрібні»), при цьому не надаючи достатньої інформації про інші можливі напрями професійної діяльності. Таким чином, створюється обмеженість школяра у формуванні уявлень про інші існуючі професії, що викликає труднощі при виборі майбутнього шляху. Невизначеність у виборі майбутньої професії пов'язана з цілим комплексом проблем і ризиків, що впливають із суб'єктивного простору, сімейних факторів, об'єктивних умов.

Проміжному рівню властиві регіональні особливості в межах умов проживання, оточення, інфраструктури, місця проживання: специфіка регіону, економічна ситуація в регіоні, зокрема доходи населення, сім'ї; тип поселення, віддаленість від столиці чи обласного центру (як правило, більше можливостей для самореалізації у тих, хто проживає в регіональному центрі, мегаполісі, і менше у тих, хто живе на периферії), інтернет і соціальні мережі (їх доступність і поширеність, можливість використання їх як ефективного інструменту самореалізації), враховуються фактори престижу, змісту та умов праці, роль профорієнтації та профдіагностики (уже в більш широкому сенсі).

До мікрорівня відносяться особистісний потенціал школяра, його схильності та інтереси, сімейні традиції, вплив однолітків і найближчого оточення, школа, базове професійне просвітництво.

Сьогодні однією зі складових формування уявлень про майбутню професію у сучасних українській школярів є культура обговорення майбутньої життєвої траєкторії, зокрема на уроках технологій. Формування уявлень про професійну діяльність у підлітків відбувається через низку різноманітних шляхів, які взаємодіють між собою. Основними шляхами, на наше переконання є:

- ✓ освітній процес: школа і навчальні програми надають основи знань про різні професії через предмети, спеціалізовані курси та професійні орієнтації. Вивчення предметів, що стосуються різних галузей знань, дозволяє підліткам отримати уявлення про можливості та вимоги до певних професій.
- ✓ вплив сім'ї: родина відіграє важливу роль у формуванні професійних уявлень підлітків. Батьки та інші близькі можуть ділитися своїм досвідом, надавати рекомендації та підтримувати певні інтереси своїх дітей. Сімейні цінності і очікування також впливають на вибір кар'єрного шляху.
- ✓ соціальне середовище: друзі, однокласники, наставники та інші соціальні контакти можуть надавати інформацію і підтримку у виборі професії. Соціальні мережі і медіа також впливають на уявлення підлітків про професії, формуючи певні стереотипи і уявлення.
- ✓ практичний досвід: участь у позашкільних заходах, стажуваннях, волонтерських програмах та інших практичних активностях дозволяє підліткам отримати реальний досвід роботи в різних сферах. Це допомагає краще зрозуміти специфіку професійної діяльності і зробити обґрунтований вибір.
- ✓ особисті інтереси і захоплення: підлітки часто формують свої уявлення про

професії на основі власних захоплень і інтересів. Це може включати хобі, захоплення, особисті досягнення та прагнення, які згодом стають основою для вибору професійного шляху.

- ✓ консультації та профорієнтаційні заходи: спеціалізовані програми, курси, консультації з професійними орієнтаторами та психолого-педагогічні консультації допомагають підліткам розібратися у своїх сильних сторонах, інтересах і можливостях, що сприяє формуванню чіткого уявлення про свою майбутню професійну діяльність.

Вчені В. Ф. Паламарчук та В. Г. Литвин називають такі популярні форми професійного самовизначення школярів, як: обговорення майбутнього, вироблення основ для вибору, сімейний досвід тощо. Відзначається, що інтенсивність і ефективність таких обговорень може значно варіювати: від повної відсутності («роби що хочеш») до вкрай авторитарного прийняття рішень батьками за підлітка («будеш вчителем, як і всі в нашому роду») [2, с. 165].

Так, дослідник В. Ф. Паламарчук ставлять питання про те, які ідеї про майбутнє підлітків транслиуються в їхніх сім'ях і найближчому оточенні. За результатами дослідження, автори виділяють три групи сімей: а) сім'ї, в яких озвучуються чіткі вказівки та побажання щодо майбутньої професії дитини; б) сім'ї, в яких акцент робиться на цінностях, що виступають контекстом, у якому повинні прийматися конкретні рішення; в) сім'ї, де ця тема, навпаки, не обговорюється ніяк або викликає агресію у старшого покоління, і підлітки в цій ситуації відмовляються письмово відповідати на питання щодо уявлень дорослих про майбутнє, заявляючи, що це занадто грубо або що таких обговорень у їхньому повсякденному житті взагалі немає [4, с. 33].

В науковій літературі А.В. Мудриком також піднімається проблема ризиків професійного самовизначення школярів у зв'язку та за аналогією з класифікацією факторів соціалізації. Ми погоджуємося з думкою автора, що виділяє групи мега-, макро-, мезо- та мікроризиків [3, с. 101]. До мегаризиків він відносить: ризики економічного, соціокультурного, інформаційного характеру тощо; трансформація інститутів освіти в напрямку відкритості, безперервності, доступності та технологічності; ризики надлишку інформації, інформаційних технологій та цифровізації суспільства в поєднанні з неусидливістю, нетерплячістю, некритичним та нерелексивним характером мислення сучасних школярів, які орієнтують їх на прийняття інтуїтивних рішень на інтуїтивній або маніпулятивній основі, у тому числі й у питаннях вибору майбутнього професійного шляху; ризики технологічного прогресу, розвиток високих технологій сприяють появі нових сфер діяльності, заміні людини в деяких професійних галузях роботами, оновленню ринку праці; екологічні ризики, включаючи епідеміологічну ситуацію, можуть ускладнити вибір школяра тощо.

Макроризики, на думку дослідника, полягають: ризики, пов'язані з процесами реформування та модернізації системи освіти; відсутність цілеспрямованої, нормативно регульованої системи професійної орієнтації; ризики розриву відповідності між отримуваною професійною освітою та

потребами ринку праці; ризики нерівності освітніх та професійних можливостей серед школярів, які проживають у різних регіонах України, мегаполісах та провінції.

Мезоризиками, як зазначає А.В. Мудрик, це: регіональні фактори, зокрема економічна та виробнича орієнтація регіонів та міст, впливають на можливості вибору та освоєння певних професій, визначають специфіку умов і змісту праці поширених або традиційних професій, перспективи подальшого працевлаштування, рівень безробіття, заробітної плати тощо; відмінність умов та можливостей професійного вибору в обласному центрі та на периферії, зазначене на макрорівні, має суттєві локальні аспекти: розташування університетів в межах обласних центрів посилює освітню нерівність; у сільській місцевості, середніх і малих містах, як правило, немає не тільки університетів, а й центрів перепідготовки, підвищення кваліфікації, підготовчих курсів; низькі доходи батьків школярів, що звужує простір розвитку та вибору професії [3, с. 103].

В свою чергу, до мікроризиків віднесено: статус сім'ї; надлишок соціальних ролей, ролеві конфлікти, труднощі соціальної ідентичності, несформованість соціальних навичок; ризики неспроможності довгострокового планування, нерелексивного підходу до вибору майбутньої професії, несформованість освітньо-кар'єрних цілей, життєвої позиції.

Таким чином, група мега-ризиків пов'язана з впливом на професійний вибір молодшої людини планетарних, глобальних процесів (екологічних, демографічних, економічних, військово-політичних, соціокультурних). Так, школярам і студентам довелося також переорієнтуватися на дистанційний формат навчання, що, безсумнівно, додатково створює стресову ситуацію. В результаті цього для всіх існує ризик зміни багатьох професій, трансформації образу професії та гнучкості у професійному самовизначенні.

Макроризики впливають на професійне самовизначення молоді в межах макрорегіону. Зазначені вище групи ризиків відображаються через регіональні фактори, визначаючи специфіку мезоризиків.

Водночас, слід зазначити, що мікроризики формуються на рівні найближчого оточення школяра (сім'я, локальні інститути освіти і виховання, мікроколективи, дозвілля).

Отже, всі перераховані ризики в сукупності призводять до ключової проблеми сучасних школярів – неспроможності самостійного планування та усвідомленого вибору освітньо-кар'єрного шляху (професії).

Ризик у житті старшокласника може виступати як фактором ускладнення вибору майбутньої професії, так і фактором зростання мотивації. Як відомо, ризик виникає в процесі переходу від ситуації невизначеності до ситуації визначеності і навпаки, в русі від ситуації визначеності до ситуації невизначеності. У будь-якому випадку людина змушена приймати рішення і здійснювати дії або за відсутності інформації про можливі наслідки своєї активності (немотивований ризик), або в умовах усвідомленого вибору між можливими варіантами дій, оцінюючи ймовірність успіху та неуспіху в результаті своєї активності (мотивований ризик).

Саме тому, подолання ризиків невдалого професійного самовизначення для учнів вимагає комплексного підходу та активної роботи над власним розвитком і самоусвідомленням. Перш за все, необхідне сприяння учням важливо розвивати глибоке розуміння власних інтересів, сильних і слабких сторін, а також можливостей, які пропонують різні професії. Це можна досягти через активне дослідження різних професій, участь у волонтерських програмах та інших практичних активностях, які дозволяють набратися реального досвіду і оцінити свої здібності.

Важливо також звертати увагу на отримання якісної інформації про ринок праці і тенденції у різних галузях. Спілкування з педагогами та фахівцями, які вже працюють у обраних сферах, може допомогти зрозуміти реальні умови праці і перспективи кар'єрного зростання. Крім того, професійні орієнтатори та консультування з питань кар'єри можуть надати корисні поради і підтримку у виборі професійного шляху.

Не менш важливим є розвиток навичок самоконтролю та адаптивності. Здатність реагувати на зміни, вчитися на помилках і коригувати свої плани у відповідності до нових обставин допоможе уникнути багатьох ризиків. Підтримка з боку школи та сім'ї та друзів також може відігравати значну роль у подоланні труднощів і формуванні впевненості у власному виборі.

І нарешті, учням слід розуміти, що процес професійного самовизначення є динамічним і може потребувати часу. Важливо бути відкритими до нових можливостей і готовими адаптуватися до змінюваних умов, щоб знайти оптимальний шлях, який відповідає їхнім інтересам і здібностям.

Висновки.

Таким чином, невизначеність ситуації професійного вибору учнів закладів загальної середньої освіти є наслідком впливу багатьох факторів ризику. Описані фактори є найбільш помітними, але не вичерпними. Щоб вибір професії підлітка був більш-менш усвідомленим, повністю виключити ризики неможливо, так само як і уникнути їх. Тому слід мінімізувати їхній вплив або ж перетворити ці ризики зі стану «ускладнення» в стан «мотивації».

Література:

1. Кучерявий М. І. Інноваційні методи в трудовому навчанні: досвід і перспективи. Одеса: Фенікс, 2018. 256 с.
2. Литвин В. Г. Актуальні проблеми методики трудового навчання. Чернівці: Букрек, 2017. 224 с.
3. Мудрик А. В. Психологічні аспекти професійного самовизначення: сучасні виклики. Чернівці: Букрек, 2018. 216 с.
4. Паламарчук, В. Ф. Розвиток професійних навичок у школярів: сучасні підходи. Одеса: Фенікс, 2016. 272 с.
5. Поліщук, Н. І. Психологічні аспекти професійного самовизначення: сучасні тенденції. Чернівці: Букрек, 2021. 208 с.
6. Савченко, О. Я. Психологічні аспекти професійного самовизначення молоді. Чернівці: Букрек, 2020. 192 с.

Abstract: *The article highlights the factors influencing the professional self-determination of high school students in general secondary education institutions. The research established that various factors and risks impact the formation of a modern student's perception of their future profession, including internal (subjective) and external (objective) factors. It also identifies four groups of professional self-determination risks: mega risks, macro risks, meso risks, and micro risks.*

Keywords: *students, professional self-determination, profession, self-determination factors, self-determination risks.*

Стаття відправлена: 17.08.2024 р.

© Бербец В.В., Ясінська Т.М.